

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

У статті висвітлено особливості формування мовленнєво-комунікативних умінь студентів філологічного факультету під час вивчення синтаксису складного речення.

Ключові слова: комунікативно зорієнтоване навчання, синтаксис, складне речення, мовленнєво-комунікативні вміння, навчально-тренувальні вправи.

Постановка проблеми. Формування мовленнєво-комунікативних умінь, в основу яких покладено комунікативний підхід до розвитку мовлення, концептуальне положення про нерозривність комунікації і мовлення, комунікативні якості мовлення, активну мовленнєву діяльність, є одним з аспектів розвитку творчої мовної особистості.

Увага лінгводидактив спрямована на формування комунікативної компетенції особистості учнів, що дозволяє стверджувати про необхідність упровадження комунікативного підходу до вивчення мови у вищих навчальних педагогічних закладах. Це забезпечить теоретичну й практичну підготовку майбутніх спеціалістів до роботи в сучасній школі. Учитель української мови повинен бути добре обізнаним із найновішими здобутками світової граматичної науки та володіти відповідною методикою, яка була б спрямована на формування в дітей навичок практичного використання синтаксичних ресурсів рідної мови у процесі мовленнєвого спілкування.

Отже, проблема формування мовленнєво-комунікативних умінь набуває сьогодні особливого значення, оскільки саме від рівня мовленнєвого розвитку особистості залежать її інтелектуальне й духовне становлення, соціальна активність, загальний культурний рівень.

Метою статті є висвітлення особливостей формування мовленнєво-комунікативних умінь студентів-філологів, що є необхідною умовою їх професійної підготовки.

Актуальність цього питання безсумнівна оскільки мовленнєва культура вчителя завжди посідала чільне місце в методиці навчання мови (Н.Д. Бабич, О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, Г.Я. Волкотруб, Б.М. Головін, Т.О. Ладиженська, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентиліюк, Л.І. Мацько та ін.). Однак невідповідність між теоретичними знаннями і практичними мовленнєвими вміннями студентів негативно позначається на культурі їхнього мовлення, породжуючи різноманітні мовленнєві помилки. Щоб запобігти цьому, слід усвідомити, що володіти лише теорією мови недостатньо; важливо вміти орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації, урахувуючи ситуацію спілкування, зміст та мовні засоби вираження думки, володіти правилами мовленнєвої поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з функційно-комунікативного синтаксису знайшли своє відображення в наукових працях В. А. Авроріна, П. Адамець, Н. Д. Арутюнова, І. Р. Вихованця, М. В. Всеволодова, А. П. Загнітка, Г. О. Золотової, О. О. Крилової, І. К. Кучеренка та ін. Важливу роль у розробці функціонально-комунікативного синтаксису як одного з напрямків синтаксичних досліджень відіграли наукові ідеї В. Гумбольдта щодо розуміння мови як діяльності, а не її продукту [3]; концепція активної та пасивної граматики Л. Щерби [13]; функціонально-граматичні дослідження предикативності й модальності В. Виноградова [1] та ін.

Також проблемі комунікативно зорієнтованого навчання синтаксису приділено увагу в працях учених-методистів: О. Ю. Купалової, Т. О. Ладиженської, Я. В. Мельничайка, М. І. Пентиліюк, О. Горюшкової, А. Нікітіної, Л. В. Давидюк, О. С. Омельчук, І. О. Кухарчук, С.І. Єрмоленко та ін. Розробка єдиного комунікативно спрямованого курсу синтаксису української мови, на думку дослідників, забезпечить свідоме засвоєння синтаксичної системи як засобу спілкування.

Формування комунікативної особистості учених-методистів вбачають у комунікативному спрямуванні курсу мови, зокрема синтаксису, тобто переорієнтації від засвоєння синтаксичної системи на усвідомлення використання мовних одиниць у мовленні та їх засвоєння у мовленнєвій практиці.

Виклад основного матеріалу. Розвиток і вдосконалення мовленнєво-комунікативних умінь студентів, активізація їхньої мовленнєвої діяльності, мовного чуття, а також формування умінь комунікативно доцільного використання різних видів складних речень у власному мовленні – завдання комунікативного синтаксису. Розвиток мовленнєво-комунікативних умінь вивчення синтаксису має ґрунтуватися на міцних знаннях про семантичні, граматичні особливості складних речень, їхні стилістичні властивості, стилі і культуру використання, а робота над формуванням цих умінь – на взаємозв'язку мови й мовлення, мовлення й мислення.

У психолого-педагогічній літературі існує таке трактування поняття "уміння": здатність свідомо виконувати певні дії, на основі сформованих знань, навичок, набутого досвіду. Формування вмінь проходить декілька стадій: ознайомлення з уміннями, усвідомлення його смислу, початкове оволодіння умінням, самостійне виконання практичних завдань, удосконалення вміння [12, с. 9].

Мовленнєві ж уміння, за визначенням М. Пентиліюк, – це "здатність мовця виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування" [10, с. 35]. Вони відображають рівень сформованості комунікативних дій і є критерієм розвинутого мовлення.

Передумовою успішного процесу розвитку мовленнєво-комунікативних умінь є проведення робіт, у яких усі вправи цілеспрямовані, наступні, спираються на попередні, тобто становлять цілісну систему, а

ефективність роботи, спрямованої на вдосконалення мовленнєво-комунікативних умінь, залежить від умілого добору тренувальних вправ. Під вправою у дидактиці розуміють "метод навчання, який передбачає цілеспрямоване повторення учнями певних дій чи операцій з метою формування умінь та навичок" [5, с. 390].

При підборі системи навчально-тренувальних завдань необхідно керуватися передусім тим, яку роль має виконувати кожне з них у процесі збагачення мовлення.

У сучасній лінгводидактиці існує кілька класифікацій вправ за різними показниками. Так, Т. Ладженська виділяє вправи залежно від співвіднесення дій за готовим і створюваним текстом: вправи аналітичного характеру на основі готового тексту (аналіз тексту, порівняльний аналіз тексту), вправи аналітико-мовленнєвого характеру на основі готового тексту, вправи на трансформацію тексту (створення тексту на основі зразка, створення власного висловлювання) [7, с. 43-47].

В. Мельничайко, беручи за класифікаційну основу особливості сприйняття та виконання вправ, пропонує виділити такі різновиди: слухо-мовленнєві (завдання сприймаються на слух і виконуються в усній формі), зорово-мовленнєві, (усні операції на матеріалі сприйнятого зором тексту), слухово-моторні (письмове виконання операцій над сприйнятим на слух матеріалом), зорово-моторні (письмова робота на матеріалі тексту) [9, с. 23].

Заслуговує на увагу й класифікація О. Горошкіної із огляду на її комплексність та оптимальність. Дослідниця виділяє аналітичні вправи (пов'язані з аналізом текстового матеріалу), асоціативні (ті, що спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, який досліджувався на його тлі), когнітивно-розвивальні (складаються на основі тексту із фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд з удосконаленням знань, умінь і навичок учнів забезпечувалось одночасне формування в них української мовної картини світу), креативно-дослідницькі (передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій, спрямованих на формування інтелектуально-креативних якостей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уяви, уваги, спостережливості тощо) [3].

С. Омельчук виділяє власну систему вправ, а саме конструктивні, мовленнєві та комунікативні [11]. Конструктивні вправи, тобто синтетичні вправи творчого характеру, основу яких складає самостійне моделювання, реконструювання і конструювання синтаксичних конструкцій, спрямовані на збагачення граматичної будови мовлення студентів.

Мовленнєві вправи направлені на розвиток і вдосконалення мовленнєвих умінь та навичок. До них належать спостереження й аналіз складних речень у зв'язному висловленні, аналіз текстів, відтворення деформованого тексту, навчальне редагування тощо. Саме зміст мовленнєвих вправ творчого характеру на спостереження і стилістичний аналіз синтаксичних конструкцій у висловленні сприяє розвиткові вмінь бачити цікаві зі стилістичного погляду зразки використання складних речень, сприймати їх та оцінювати в сукупності з іншими мовними явищами, а також стимулює використання подібних конструкцій у власних висловлюваннях. Проте синтаксичні вправи конструктивного характеру на моделювання, трансформацію і побудову синтаксичних конструкцій повністю не забезпечують навичок практичної мовленнєво-комунікативної діяльності студентів. Головним засобом здійснення мовного спілкування є комунікативні вправи (ситуативні завдання творчого характеру), які формують увесь комплекс умінь і навичок, необхідних у продуктивній мовленнєвій діяльності [11].

І.О. Кухарчук засвідчує, що саме комплексні вправи забезпечують свідоме засвоєння лінгвістичної природи синтаксичної одиниці, вироблення вмінь оцінювати роль різних типів речень у формуванні будови, змісту й комунікативної спрямованості тексту. Методист виокремлює певні завдання комплексних вправ: спостереження за конкретною синтаксичною одиницею у зв'язному мовленні, її характеристика, оцінювання комунікативної ролі, функціонально-стилістичних особливостей мовних одиниць, що вивчаються; доповнення, поширення, заміна, перебудова мовного матеріалу; конструювання синтаксичних одиниць різних видів [6].

Також С. Єрмоленко акцентує на власне стилістичних й пізнавально-функціональних вправах, які передбачають єдність оволодіння мовними знаннями й мовленням через усну й письмову форми реалізації.

Пізнавально-функціональні вправи – це вправи, які передбачають завдання на розрізнення чи побудову синтаксичних фігур (тавтології, плеоназму, еліпсу, градації тощо), а власне стилістичні – вправи, які ґрунтуються на синтаксичній синонімії (побудова синонімічних речень, текстів), використанні у текстах різних стилістичних фігур, що зумовлено метою курсу, а саме навчити студентів досконалого літературного мовлення через синтаксичну систему української мови. Також методист звертає увагу на завдання ситуативного характеру, сутність яких полягає у вільній, конкретно спрямованій мовленнєвій реакції особистості на комплекс уявних або умовно-реальних обставин, які містять певні труднощі, проблему чи конфлікт і залучають до необхідності їх розв'язання [4].

Зауважимо, що такі класифікації є дещо умовними, оскільки "... межа між вправами на видозміну мовного матеріалу і вправами на створення висловлювання чи його частини, між мовними, мовленнєвими і комунікативними вправами визначається лише в процесі їх виконання, в залежності від того, що є метою роботи – отримання певної мовної структури, вираження заданого смислу чи розв'язання комунікативного завдання" [8, с. 135]. Уважаємо, що з переліку вправ, запропонованих дослідниками, під час вивчення синтаксису складного речення доцільно вибирати такі, що забезпечують ефективну роботу із синтаксичним матеріалом для вдосконалення мовної компетентності студентів.

Виконання вправ у процесі вивчення синтаксису складного речення повинно мати системний характер, тобто не тільки здійснюватися систематично, а й звертатися до системно зорганізованого матеріалу, де кожен зі складників займає чітко визначене, науково обґрунтоване й методично закріплене місце.

Самі вправи на формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису складного речення слід розглядати як комплексні мовно-мовленнєві, оскільки кожна з них має і сприяти засвоєнню студентами теоретичних знань із синтаксису, а в практичному аспекті, і активно формувати їхні

комунікативні вміння й навички. Але спочатку необхідно виявити знання про складні речення, а також їхню роль у мовленні; з'ясувати рівень сформованості умінь трансформувати, реконструювати, конструювати складні речення, визначати межі речень у тексті, з'ясувати стилістичну роль у зв'язному висловлюванні, сприймати на слух та визначати їх вид; встановити рівень сформованості мовленнєво-комунікативних умінь аналізувати тексти, відтворювати та конструювати, використовуючи складні речення. Необхідно звернути увагу на те, що проблемні мовленнєві ситуації створюють на практичному занятті атмосферу мовленнєвого спілкування, обміну думками, дозволяють студентам активно вступати в діалог.

Перевага повинна надаватися активним формам вивчення синтаксису, різноманітним завданням творчого характеру на мовленнєво-комунікативному матеріалі: моделюванню, трансформації, конструюванню синтаксичних одиниць відповідно до комунікативної ситуації спілкування; складанню речень та невеликих текстів у певній композиційній формі з урахуванням граматичних і стилістичних особливостей мовних явищ; вибору необхідних мовленнєвих засобів для побудови синтаксичних конструкцій; використанню складних речень у зв'язних висловлюваннях відповідно до комунікативного завдання. Адже система мовленнєво-комунікативних вправ відбиває основні етапи становлення навичок мовлення: формування вмінь будувати і вживати мовні засоби в мовленні (усно і письмово); розвиток умінь добирати відповідний мовний матеріал, необхідний для вираження певного змісту висловлення; формування вмінь самостійно продукувати окремі комунікативні одиниці відповідно до ситуації спілкування.

Висновки. Отже, основна мета навчально-тренувальних вправ з синтаксису складного речення – формувати і закріплювати мовні й мовленнєво-комунікативні вміння і навички для професійної підготовки майбутніх учителів-словесників, які повинні виявляти високий рівень мовленнєвої культури, комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами мови відповідно до вимог мовленнєвої ситуації та комунікативного завдання, дбати про якість свого мовлення і його вдосконалення.

Використані джерела

1. Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 400 с.
2. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : Монографія / О.М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
3. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода. В кн.: В.А. Звегинцев. История языкознания XIX и XX вв. в очерках и извлечениях / В. Гумбольдт. – М., 1964. – Ч. I. – С. 90-91.
4. Єрмоленко С.І. Лінгводидактичні засади вивчення простого ускладненого речення на філологічних факультетах у педагогічних навчальних закладах. : Дис... канд. наук: 13.00.02 – 2009.
5. Кузьмінський А.І. Педагогіка : Підручник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – Київ : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
6. Кухарчук І.О. Реалізація комунікативно спрямованого курсу синтаксису сучасної української мови у фаховій підготовці вчителя-словесника // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – Випуск 6. – Глухів: ГДПУ, 2005. – С.195-200.
7. Ладыженская Т.А. Система упражнений по развитию связной речи // Совершенствование методов обучения русскому языку : Сборник статей / Сост. А.Ю. Купалова. – Москва : Просвещение, 1981.
8. Мельничайко В.Я. Теория и практика формирования синтаксического строя письменной речи учащихся в школе: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Тернопольский гос. пед. ин-т им. Я.А. Галана. – Тернополь, 1988. – 408 с.
9. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови : Конструювання. Редагування. Переклад : Посібник для вчителів / В.Я. Мельничайко. – К. : Рад. Школа, 1984. – 223 с.
10. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М.І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
11. Омельчук С.А. Формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 2003. – 234 с.
12. Чайка В. Основи дидактики. Тексти лекцій і завдання для самоконтролю : Навчальний посібник / Володимир Чайка. – Тернопіль : Астон, 2002 – 239 с.
13. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

Нрората S.

THE FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATIVE AND SPEECH SKILLS WHILE STUDYING THE SYNTAX OF COMPOUND AND COMPLEX SENTENCES

The article reveals the peculiarities of communicative and speech skills formation of Philology Department students while studying the syntax of compound and complex sentences.

Key words: *communicative oriented studying, syntax, compound and complex sentence, communicative and speech skills, guided practice.*

Стаття надійшла до редакції 15.03.13

